

Izlaganje na znanstvenom skupu

UDK: 323.1:316.73

Primljeno u uredništvo: 1. studenog 2010.

Prihvaćeno za tisak: 1. prosinca 2010.

Politika identiteta, multikulturalizam i manjinska prava

ILIJA VUJAČIĆ*

Sažetak

Multikulturni pokret je stekao određenu popularnost kod političkih poslenika koji zagovaraju i uspostavljaju multikulturne politike. Ali pitanje je koliko je javno mnijenje doista privrženo multikulturnim politikama, a koliko političari, u težnji za pridobivanjem novih glasova kulturnih grupa, djeluju u tom pravcu. Multikulturalizam se u dominirajućem dijelu multikulturalnih rasprava tretira prvenstveno kao raznovrsnost etničkih i nacionalnih grupa, tako da je etnokulturna raznolikost ono na što se multikulturalizam obično svodi. Ovaj rad tretira multikulturalnost u užem smislu političkog (etničkog) multikulturalizma, a ne u širem shvaćanju tzv. kulturološkog multikulturalizma, koji se odnosi i na ne-etničke kulturne grupe. Osnovno pitanje koje se ovdje postavlja jest kako odgovoriti na prasak kulturnog pluralizma – moralno, pravno i politički? Zahtijeva li to nužno potpunu redefiniciju liberalnih vrijednosti, institucija i procedura, kao što zagovara komunitarna i multikulturalna kritika liberalizma?

Gljučne riječi: politika identiteta, multikulturalizam, manjinska prava

* Prof. dr. sc. Ilija Vujačić, dekan i redoviti profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu; e-mail: ilija.vujacic@fpn.bg.ac.rs

Uvod

Multikulturalizam je kao pokret nastao sa zahtjevima novih društvenih pokreta krajem 60-ih da se liberalna koncepcija jednakog građanstva, koja zanemaruje rodne, rasne i kulturne različitosti, dopuni kulturno zasnovanim pravima, a potom i skupom javnih politika i multikulturnih praksi (prije svega mjerama afirmativne akcije kroz sisteme kvota pri upisu na sveučilišta), da bi početkom 70-ih multikulturalizam postao teorijski koncept i ušao u samu srž poznate debate između liberalizma i komunitarizma. S vremenom se od početnog širokog značenja, koje se odnosilo na grupnu različitost uopće, pojam multikulturalizma počeo sužavati na etnokulturnu različitost, da bi u posljednja dva desetljeća prošlog stoljeća prerastao u burnu raspravu o multikulturnim politikama i načinima kako institucionalno priznati i uvažiti etno-kulturnu različitost u jednom multikulturnom društvu, odnosno kako multikulturno društvo pretvoriti u multikulturnu političku zajednicu. Brzo i napadno širenje multikulturnih politika je pred kraj stoljeća dovelo do stava i unutar same liberalne misli da su svi postali multikulturalisti,¹ sa zaključkom da je multikulturalizam "pobijedio".²

Multikulturni pokret je dakle stekao određenu popularnost kod političkih poslenika koji zagovaraju i uspostavljaju multikulturne politike. Ali je pitanje koliko je javno mnijenje doista privrženo multikulturnim politikama, a koliko političari, u težnji za pridobivanjem novih glasova, kulturnih grupa djeluju u tom pravcu. Brian Barry je naveo nekoliko primjera izjašnjavanja glasača protiv takvih politika i istakao da "nema dokaza koji bi potvrdili tvrdnju da javno mnijenje uistinu podržava taj pokret".³ To je i sam potvrdio jedan od glavnih promotora multikulturalizma Will Kymlicka kada se požalio da se multikulturne politike sve više odbacuju u Kanadi pa se našao u nezavidnom položaju da "pokuša ohrabriti stranu publiku da ozbiljno prihvati skup praksi i načela koje se sve više odbacuje i dovodi u pitanje kod kuće".⁴

Multikulturalizam se u dominirajućem dijelu multikulturalnih rasprava tretira prvenstveno kao raznovrsnost etničkih i nacionalnih grupa, tako da je etnokulturna raznolikost ono na što se multikulturalizam obično svodi.⁵ Tako se i ovdje multikulturalnost tretira u užem smislu političkog (etničkog) multikulturalizma, a ne u širem shvaćanju tzv. kulturološkog multikulturalizma, koji se odnosi i na ne-etničke kulturne grupe.

¹ Tako glasi i naslov knjige poznatog američkog sociologa Nathana Glazera (Nathan G., *We Are All Multiculturalists Now*, Harvard University Press, Cambridge, 1997).

² Kymlicka, W., "American Multiculturalism in the International Arena", *Dissent*, fall 1998, str. 73. Ove činjenice je svjestan i kritičar multikulturalizma Brian Barry koji je zaključio da se većina rasprava praktično kreće unutar određene multikulturalne pozicije (Barry, B., *Kultura i jednakost – egalitarna kritika multikulturalizma*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006, str. 6).

³ Barry, B., navedeno djelo, str. 351.

⁴ Kymlicka, W., *Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada*, Oxford University Press, Toronto, 1998, str. 185, navedeno prema Barry, B., navedeno djelo, str. 352.

⁵ Tako čini i Gerd Baumann u odrednici "Multikulturalizam", u: *Enciklopedija društvenih nauka* (ur. Cooper, A. i Cooper J.), Službeni glasnik, Beograd, 2009, tom 1, str. 862.

Liberalizam i multikulturalizam

Posljednjih 20 godina politika identiteta uglavnom se javlja kao *dopuna* (kod umjerenih multikulturalista – poput Willa Kymlicke – koji polaze od kompatibilnosti individualnih i grupnih prava i mogućnosti njihovog kombiniranja unutar jednog političkog sistema) ili kao *alternativa* (kod radikalnih multikulturalista i komunitaraca koji smatraju da su individualna i grupna prava u sukobu i da se nekada individualna prava moraju žrtvovati radi zaštite grupnih vrijednosti) minimalnom shvaćanju politike klasičnog liberalizma. Komunitarni kritičari liberalnog univerzalizma i individualizma polaze od toga da zaštita prava samo pojedinaca (ma kako ih gledali, kao klasična liberalna negativna prava ili kao socijalno-liberalna ovlaštenja) ne ostvaruje proklamirani univerzalizam, a navodno kulturno neutralna liberalna država uspostavlja tihiu dominaciju određene kulture. Liberalno inzistiranje na individualnim pravima oni vide kao zanemarivanje zajedničkih vrijednosti kulturnih grupa, koje su sastavni dio individualnog identiteta i zalažu se za političku zaštitu ovih vrijednosti radi očuvanja i unapređenja grupnog života. Izazov multikulturalizma se tako samorazumijeva kao izazov za prilagođavanje nacionalnim i etničkim razlikama na moralno prihvatljiv i stabilan način.⁶

Dok su se liberali suočili s krizom nacionalne države odajući utisak da su nesposobni iznaći odgovor na nove izazove, dotle su zagovornici politike identiteta, s oslanjanjem na neke važne komunitarne pretpostavke, ponudili svoje odgovore u vidu *grupno diferencirane politike*. Multikulturalisti tako zahtijevaju dopunu teorije ljudskih prava grupno diferenciranim pravima ili "specijalnim statusom" manjinskih grupa, odnosno *grupnospecifičnim* pravima i mjerama. Nasuprot apstraktnosti liberalnog univerzalizma, po njima, treba vrednovati i priznati *razlike i identitet*, koji se zasnivaju na vrijednostima zajednice i vode zahtjevima za *priznanjem*.⁷

Multikulturalizam predstavlja takav pristup javnim politikama u političkoj teoriji koji teži naglasiti potrebu uzajamnog poštovanja među građanima i kulturnim grupama u nekom multikulturnom ili multietničkom društvu. Naglašavajući osobitost različitih kultura i etničkih grupa (jezičnih, vjerskih, nacionalnih), multikulturalizam predstavlja i deskriptivni pojam, ali i normativnu poziciju i preskriptivnu politiku. On odbacuje vrijednosnu neutralnost liberalne države, smatrajući njenu etničku neutralnost mitom, jer je po multikulturalistima svaka država po logici djelovanja pristrana i u tom smislu privilegira većinsku naciju i vrši "tihiu" asimilaciju manjina, s obzirom da su sve javne odluke koje se tiču važnih javnih politika usmjerene na zaštitu i poticanje kulture većinske grupe i izgradnju jedinstvenog nacionalnog identiteta. Prema komunitarcima i multikulturalistima, taj mit libe-

⁶ Up. Emy Gutmann, "The Challenge of Multiculturalism to Political Ethics" in: *Philosophy and Public Affairs*, 22/23, pp. 171-206, navedno u: Vil Kimlika, *Multikulturalizam. Multikulturalno građanstvo*, CID, Podgorica, Jesenski i Turk, Zagreb, 2004, str. 44.

⁷ O vezi između *identiteta* kao samo-razumijevanja i *priznanja* tog samo-razumijevanja od strane drugih up. tekst jednog od vodećih komunitarista i multikulturalista Charlesa Taylora, "Politika priznanja", u: *Multikulturalizam. Ispitivanje politike priznanja*, ur. Gutmann, E., Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2003, str. 33.

ralnog univerzalizma polazi od pogrešne pretpostavke o stvarnom postojanju nekog univerzalnog sistema kulturnih vrijednosti. Obzirom da nije tako i obzirom liberalna neutralna država u suštini privilegira većinsku kulturnu ili etničku grupu, jedino je rješenje, prema multikulturalistima, da se uspostavi politika priznanja prava grupa, to jest, da se, ako već većinska grupa koristi državu za održanje i razvijanje vlastite nacije i kulture, to isto treba primijeniti i na druge (manjinske) kulturne grupe, pa im osigurati neke pogodnosti koje upražnjava i koristi i većinska grupa, od upotrebe jezika u javnim ustanovama i posebne reprezentacije u središnjim organima, preko poticanja i državne brige za kulture manjina, do prava na teritorijalno organiziranje i teritorijalnu samoupravu, pa čak i relativno autonoman ekonomski, politički i kulturni podsistem itd. Za razliku od socijalnog liberalizma koji je odstupio od klasične liberalne neutralnosti u socijalno-ekonomskom polju, zadržavajući i dalje kulturnu neutralnost, odnosno neutralnost u polju različitih vizija dobrog života, multikulturalizam ide dalje u odstupanju od koncepta državne neutralnosti, sada u polju kulture.

Za razliku od multikulturalista, liberali odbacuju ideju permanentne diferencijacije u pogledu prava i statusa članova izvjesnih grupa, odnosno stalnog političkog identiteta ili konstitucionalnog statusa. Liberalni odgovor je da je politička zaštita grupnih prava i posebnih identiteta ipak potencijalno opasna za individualna prava, a predstavlja i političku opasnost. Liberalizam smatra da se kulture trebaju razvijati bez političke intervencije i poticaja.⁸

Multikulturalisti ne vide državu kao nacionalnu, smatrajući da sama činjenica postojanja više kulturnih grupa onemogućava ostvarenje nacionalne države na moralnom i na političkom nivou. Ne vide je međutim ni kao građansku, upravo iz razloga naglašavanja da ne postoji jedan univerzalni građanski identitet. Ali samim tim što shvaća državu kao multikulturnu (višeetničku) zajednicu, u kojoj svaka nacija i kultura imaju pravo na razvoj vlastitog identiteta, multikulturalizam je *etnička ili nacionalna politika* koja, jednako kao i nacionalizam, apsolutizira princip nacionalnosti ili grupnog etničkog identiteta i podiže ga na razinu osnovnog integrativnog principa. Tako i multikulturalizam, kao i nacionalizam, uzima naciju kao konstitutivnu, s tim što su u multikulturalizmu sve nacije unutar jedne države konstitutivne, a ne samo jedna. U tom smislu se ovdje radi samo o generaliziranju etničkog principa i njegovom širenju i dominaciji u političkom polju. Dakle, na jednom fundamentalnom nivou postoji slaganje između nacionalista, komunitaraca i multikulturalista jer i jedni i drugi polaze od prioriteta etničkog principa, samo je razlika u tome što nacionalisti preferiraju nacionalnu državu bez manjina, a multikulturalisti (mogli bi se u ovom smislu nazivati i "multinacionalistima") vide državu kao jednostavni skup ili asocijaciju različitih nacija koje surađuju dok im je to u interesu.

Nasuprot liberalnog univerzalističkog modela, gdje politička zajednica, zasnovana na liberalnim konstitucionalnim principima i neutralnim političkim institucijama, ne stimulira partikularni status kolektivnih identite-

⁸ Kiš, J., *Neutralnost države*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1996, str. 88.

ta, komunitarna koncepcija zajednice podržava osiguranje kolektivnih lojalnosti i identiteta kao primarnih. Tako se nepolitička zajednica porijekla postavlja kao glavni oslonac političke konstrukcije, a komunitarna kolektivna prava (kao glavni element očuvanja nacionalnog i etničkog identiteta) ili pak multikulturalna diferencirana prava, kao temeljni politički princip i okosnica koncepata građanstva, participacije i reprezentacije (kao glavni element očuvanja nacionalnog i etničkog identiteta).⁹ Na taj način, političko priznanje pred-političkih, organskih identiteta, prije i na račun individualnih identiteta – koje politički status izvodi iz pripadnosti partikularnim zajednicama porijekla, a ne temelji ga na univerzalnim pravima, neutralnim političkim institucijama i nepristranim procedurama – podržava i naglašava nacionalizam. Tako se na strani većinskog identiteta podržava težnja za dominacijom, a na strani manjinskog identiteta pojačava utisak lišavanja i gura u secesionističke i druge oblike samodovoljnosti.

Pluralizam identiteta i njegova politička institucionalizacija

Osnovno pitanje koje se ovdje postavlja jest kako odgovoriti na prasak kulturnog pluralizma – moralno, pravno i politički? Zahtijeva li to nužno potpunu redefiniciju liberalnih vrijednosti, institucija i procedura, kao što zagovara komunitarna i multikulturalna kritika liberalizma? Je li liberalni univerzalizam, sa svim njegovim pravnim i političkim izumima: vladavina prava i konstitucionalizam, neutralna država, reprezentativna demokracija, razne vrste disperzije vlasti, decentralizacije, regionalne i lokalne autonomije itd., u mogućnosti odgovoriti na ovaj prasak pluralizma identiteta? Post-liberalna, komunitarna i multikulturalna kritika nastoje dokazati da to nije moguće i stoga zahtijevaju redefiniciju liberalnog univerzalizma.¹⁰ Kakve to međutim može imati posljedice po slobodu pojedinca, a kakve po jedinstvo države? Je li moguće, a potom i nužno, da se vrijednosni pluralizam i pluralizam identiteta izraze na isti način kao i interesni pluralizam? Naime, za razliku od pluralizma interesa, koji je uglavnom dominirao u političkoj teoriji i praksi i za čije je priznanje i reguliranje sukoba interesa uglavnom pronađen manje ili više adekvatan mehanizam u vidu reprezentativne demokracije, pluralizam vrijednosti i pluralizam identiteta su takve vrste pluralizma za čije priznanje i kontroliranje još nije nađen adekvatan odgovor.¹¹ Ne bi li slijeđenje post-liberalnih, komunitarnih i multikulturalnih

⁹ O razlici između grupno diferenciranih i kolektivnih prava, sadržanoj, pored opsega pojma (kolektivna su i sindikalna, korporativna itd.), i u razlici u njihovom upražnjavanju s obzirom da se kolektivna prava upražnjavaju kolektivno, dok se diferencirana prava uglavnom upražnjavaju individualno, što ih i čini kompatibilnima s individualističkom liberalnom teorijom prava, up. Kymlicka, W., nav. djelo, poglavlje 3, str. 55-76.

¹⁰ Gray, J., *Enlightenment's wake. Politics and culture at the close of the modern age*, Routledge, London and New York, 1996, p. 136.

¹¹ Kielmansegg, G. P., "Wieviel Pluralismus verträgt die Demokratie?", (šapirografirani prilog raspravi o političkom pluralizmu, održanoj na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, studenog 1990. godine), str. 5.

prijedloga zahtijevalo neku refeudalizaciju društva i potpunu redefiniciju integracije na način modificiranja reprezentativne države u tolikoj mjeri da se princip političke reprezentacije zamijeni nekom vrstom novog korporativizma, gdje će kolektivni identiteti postati određujući faktor i osnovni kriterij reprezentacije? Ne bi li to značilo vraćanje na predmoderne načine integracije, kretanje u obrnutom pravcu od pravca konstituiranja moderne države? Dok je njen pravac išao putem apstrahiranja, neutraliziranja, neprivilegiranja, sada bi proces išao obrnutim putem – država bi sve više činila javnom sferom takve odlike kao što su vjerska, nacionalna i etnička pripadnost, gdje bi organska svojstva dobivala karakter politički relevantnih razlika.¹² "Korporativni multikulturalizam", koji podrazumijeva da se različitim etničkim zajednicama daju različita prava, vodi odstupanju od pluralističkog društva koje nadilazi granice kultura i kreće se ka korporativnom pluralizmu koji nalikuje na srednjovjekovno korporativno ustrojstvo "zajednice zajednica" i neku vrstu stabiliziranja monokulturnih, uzajamno nakostriješenih partikulariteta.¹³

Ako bi se slijedio obrazac komunitarne i post-liberalne doktrine, on bi navodio na sasvim drugačiju socijalnu i političku strukturu od one koja dominira u modernom društvu. Jedini do sada poznati historijski odgovor na ovakvu vrst pluralizma bio je u nekoj vrsti korporativne povezanosti zajednica, u smislu srednjovjekovnog konstitucionalizma i reformacijskog projekta *cuius regio eius religio*. Svako vraćanje na predmoderni, srednjovjekovni konstitucionalizam tipa uzajamne kontrole kolektiviteta predstavlja korak nazad, što je krajnja politička posljedica komunitarne koncepcije zajednice i post-liberalne koncepcije pluralizma identiteta. Osnovne intencije poštovanja različitosti moguće je ostvariti različitim vidovima kolektivnih prava kao korektiva i odbrane manjine u različitim oblicima decentralizacije i autonomije, ali koja čuva individualni prioritet civilnog društva i vladavinom prava čuvanu konstitucionalnu strukturu složene zajednice.

Dvije su, dakle, nepoznanice u multikulturnim složenim društvima – kako osigurati razmah liberalnog društva i prednosti liberalnog univerzalističkog projekta, a istovremeno osigurati pravno i političko priznanje partikularnih identiteta? Post-liberalna, komunitarna i multikulturalna perspektiva ne pružaju dovoljna jamstva da će složeni problemi pluralizma identiteta i vrijednosti dobiti adekvatan odgovor, prije da će producirati nove probleme. Prevedeno na vladavinsko polje teritorijalne organizacije vlasti, pluralizam pravnih i političkih poredaka koji prizivaju komunitarizam i multikulturalizam unutar jednog složenog društva, jednako kao i nacionalistički centralizam, prije će pojačati separatističke porive nego što će dovesti do sveopćeg konsenzusa. Jedinствен pravni i politički poredak liberalno-konstitucionalnog tipa, uz neophodnu mjeru priznanja prava manjina koja ne dovodi u pitanje cjelovitost političke zajednice, jest odgovor za ova

¹² O tome usp. moju kritiku post-liberalnog i komunitarnog pristupa problemu političkog predstavljanja u: Vujačić, I., *Politička teorija: studije – portreti – rasprave*, FPN i Čigoja štampa, Beograd, 2002. (tekst: "Opšte dobro, vladavina prava i neutralna država"), str. 282-288.

¹³ Za izvrsnu kritiku Grayovog pluralizma tipa "jedna zemlja više sistema" up. Divjak, S., *Problem identiteta: kulturno, etničko, nacionalno i individualno*, Službeni glasnik, Beograd, 2004, str. 13-14.

društva koji osigurava relativno miran period uspostavljanja i učvršćivanja liberalnih vrijednosti, principa, institucija i procedura, neophodnih za dalje korake u reguliranju pluralizma vrijednosti i pluralizma identiteta.

Dva tipa integracije

U sporu liberalizma (univerzalizma) i multikulturalizma (partikularizma) osnovni problem je nalaženje zajedničkog identiteta u multikulturalnim društvima, odnosno mogućih principa i mehanizama društvene i političke integracije.¹⁴ S obzirom na odgovore liberalnog univerzalizma i multikulturalnog partikularizma, postoje dva tipa integracije.

Prvi način integracije ili izgradnje zajedničkog identiteta u multikulturalnim društvima je dosljedno liberalno-individualistički, tzv. *ustavni patriotizam*. On leži na klasičnoliberalnom pristupu i podrazumijeva da je jedini način rješavanja pluralizma vrijednosti i identiteta nalaženje zajedničkog identiteta u ustavu, koji kao liberalni ustav predstavlja ustrojstvo zasnovano na individualnoj slobodi i jednakosti građana. To proizlazi iz filozofije liberalnog univerzalizma. Kako ideje slobode i jednakosti, otjelovljene i zajamčene u ustavu, predstavljaju zajedničku vrijednost svih građana bez obzira na njihovo grupno pripadništvo – etničko, jezično, vjersko i sl. – to je i inače uzajamno nepomirljiv pluralizam vrijednosti i (grupnih) identiteta moguće riješiti kroz ustavni patriotizam. Zajednica se ne definira preko zajedničkih kulturnih i etničkih (organskih) karakteristika, jer to nije moguće, nego iz ideala slobode i jednakosti i iz njih proizišle ustavno zajamčene liberalne političke arhitektonike: nepristrane države, vladavine prava, ograničene vlasti i konstitucionalizma. Na taj način se kao važeći, preko ustava uspostavlja *građanski identitet* umjesto nacionalnog, *zajednica građana i građanska država* umjesto zajednice nacije i nacionalne države.

Ustavni patriotizam predstavlja pravni, odnosno formalni i time (jedini) univerzalni tip integracije, za razliku od supstantivnog tipa integracije, kakav je svaki tip *kulturne integracije* koja leži na nekoj kulturnoj karakteristici: etnosu, vjeri, naciji ili jeziku. Ovaj supstantivni način integracije je integracija na osnovu *nacionalne pripadnosti*, gdje se zajednica definira kao zajednica određene nacije, odnosno kao *nacionalna država*. Za razliku od zajednice građana koja svoj identitet izvlači iz građanskog statusa, nacionalna država svoj identitet izvlači iz zajedničkih kulturnih i etničkih karakteristika, dakle iz nekog supstantivnog svojstva koje je nemoguće univerzalizirati. Naime, kako pripadnost određenoj naciji, odnosno nacionalna pripadnost kao kulturni supstrat podrazumijeva da nisu svi pripadnici određene nacije, to oni koji ne pripadaju toj naciji nisu integrirani, štoviše, osjećaju se građanima drugog reda. Svaka supstantivna integracija onemogućava inkluzivnost. I nacionalna država se pokazuje kao nacionalna zajednica jednog naroda istog porijekla, vjere, tradicije, jezika, vrijednosti i memorije, koja dijeli

¹⁴ "Ključni problem politike razlike je kako da se postojeće razlike podvedu pod neku političku strukturu" (Walzer, M., *Amerikanizam, šta je to*, CID, Podgorica, 2001, str. 6).

zajedničke kulturne, odnosno etničke karakteristike. Država nije kulturno neutralna, odnosno, u ovom slučaju, etnički neutralna.

Na istom supstantivnom principu (kulturna zajednica) leži i koncept *multikulturalizma*. Multikulturalizam, jednako kao i nacionalizam, podrazumijeva odbacivanje kulturne neutralnosti države i upravo naglašavanje njene (multi)etničke osnove. To je "politička zajednica etničkih zajednica". Razlika je jedino u tome što multikulturalizam vidi državu kao zajednicu raznih kulturnih grupa, dok je nacionalizam vidi kao monokulturnu zajednicu, odnosno zajednicu jedne kulturne grupe. To što je multikulturalizam, shvaćen kao "kulturna različitost",¹⁵ osnovna odlika svakog društva u većoj ili manjoj mjeri i u tom smislu predstavlja bolji opis suvremenih društava i država nego nacionalizam, ne mijenja ništa na stvari. U oba slučaja se radi o napuštanju liberalnog univerzalizma i supstantivnom definiranju političke zajednice.¹⁶

Liberalna država, integrirana na način ustavnog patriotizma, kulturno-etnički je neutralna. Njena koncepcija leži na individualnim pravima koja su jedino moguća za univerzalizaciju i leži na uvjerenju da individualistička osnova posredno štiti i grupe, jer jamči svim pojedincima osnovna prava neovisno od toga kojoj grupi pripadaju. Politička prava, budući da se upražnjavaju u zajednici s drugima, osiguravaju i grupnom životu da se izrazi i ostvari.

Činjenica da etno-nacionalna država počiva na supstantivnom tipu integracije čini da i njen politički oblik zavisi o kulturnom identitetu prevladavajućeg dijela njenih građana. Primordijalna svojstva nacije kao organske zajednice ljudi istog porijekla, kulture i historije prenose se u formalno-pravna svojstva političke zajednice (u vidu službenog jezika, religije, pisma itd.). Zajednička kultura, tradicija i memorija ovdje se ne prepuštaju privatnosti, nego se pravno-institucionalno štite jer predstavljaju temelj države. Jednako tako, multikulturna pravda podrazumijeva da će i politički oblik, odnosno institucionalna struktura multikulturnog društva, izražavati kulturnu raznolikost. Koje su institucionalne posljedice multikulturalnog pristupa? Multikulturalizam, kao na etničkom principu zasnovana politika, suprotstavljen je prije svega nacionalizmu – na istom, etničkom principu zasnovanoj ideologiji i politici. Za razliku od inzistiranja nacionalizma na unitarnoj i monokulturnoj definiciji zajednice, radikalni multikulturalizam političku zajednicu vidi kao (kvazi)federalnu multikulturnu, odnosno multinacionalnu zajednicu etničkih grupa. Ali je on jednako tako suprotstavljen i liberalnom univerzalizmu i na njemu zasnovanom ustavnom patriotizmu jer, bilo da se radi o otvorenom privilegiranju jedne nacije (nacionalizam) ili

¹⁵ O problematičnosti naizmjeničnog korištenja dva značenja pojma "multikulturalizam", *činjeničnog*, kao imenovanju određenog stanja, to jest činjenice "kulturne različitosti" i *programatskog*, kao određenog političkog programa ili skupa javnih politika u smislu "politike identiteta" – jednom riječju deskriptivnog i preskriptivnog značenja – up. Barry, B., navedeno djelo, str. 25-27. Tipičan primjer takvog brkanja je dvosmisleno korištenje pojma kod Charlesa Taylora, "Politika priznanja" u: *Multikulturalizam, ispitivanje politike priznanja*, (ur. Gutmann, E.), Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2003, str. 33-68, naročito 61-68.

¹⁶ O supstantivnom karakteru ove integracije i njenoj kritici s liberalnog gledišta up. Divjak S., navedeno djelo, "Uvod" i esej "Multikulturalizam i liberalizam".

prikrivenom i faktičkom privilegiranju dominantne nacije (liberalni univerzalizam i neutralizam), multikulturalizam i u nacionalizmu i u liberalizmu vidi prepreku poštovanju različitih kultura i identiteta.

Ovako shvaćena grupna prava postavljaju niz političkih i pravnih zahtjeva u pogledu osobitih institucionalnih aranžmana, podrazumijevanih u konceptima zajamčenog predstavnništva, teritorijalne autonomije, prava veta itd. Iz toga proizlaze i važna konkretna pitanja o organizaciji multikulturalne političke zajednice, od definicije države i poimanja članstva, do oblika državnog uređenja i teritorijalne organizacije vlasti, tipa izbornog zakona i karaktera reprezentacije, stupnja autonomije, sastava i strukture zajedničkih organa, načina odlučivanja, eventualnog prava veta, dodjele javnih službi, pitanja službenog jezika i simbola i druga. Kao na etničkom principu zasnovana teorija i politika, multikulturalizam konstitutivne elemente države ne vidi u pojedincima, nego u (etno-kulturnim) grupama, tako da su u multikulturalnoj državi etničke zajednice one koje tvore "etnički federalizam" kao institucionalni aranžman multikulturalnog društva.¹⁷

Multikulturalizam inzistira na razlikama, a zanemaruje, pa čak i potiskuje sličnosti. Pretjerana politizacija razlika može dovoditi do osjećaja sujete i grupnog egoizma i predstavljati branu društvenoj integraciji i političkoj stabilnosti. Razlike služe tome da se ukaže na potrebu izjednačavanja statusa manjina s dominantnom nacijom, a ne njihovog izoliranja. U suprotnom, radikalna multietničnost i njena institucionalizacija posebnosti i razlika vode dezintegraciji i raspadu političke zajednice.

Teorija multikulturalizma inzistira na grupnim pravima za nacionalne i kulturne manjine. Will Kymlicka razlikuje tri vrste grupnih prava: a) *polietnička*, to jest identitetska prava koja osiguravaju izražavanje i njegovanje kulturno-etničkog identiteta, poput jezičnih prava i financijske podrške i pravne zaštite posebnih kultura; b) *prava predstavljanja* koja se ogledaju u osiguravanju izvjesnog broja mjesta etničkim grupama u središnjim organima vlasti; i, na kraju, c) *pravo na autonomiju ili samoupravu* kojim se nadležnosti delegiraju manjim političkim jedinicama i koje može zadobiti različite oblike teritorijalne autonomije manjina. Kymlicka međutim vrlo dobro uviđa proturječne tendencije koje može radati pravo na samoupravu: "Dok polietnička i reprezentacijska prava mogu poticati društvenu integraciju i političko jedinstvo, prava na samoupravu predstavljaju ozbiljniji izazov integrativnoj funkciji građanstva." Za razliku od prvih, koja izražavaju nastojanje tražioca za tim pravima za većim *uključenjem* u zajednicu, "zahtjevi za samoupravu izraz su želje da se *olabave* veze sa širom političkom zajednicom i da se dovedu u pitanje njena vlast i stalnost".¹⁸ Ovo je vrlo složen problem jer odbijanje zahtjeva za samoupravu može dovesti do većeg problema za društveno jedinstvo, kao što i institucionalizacija samouprave (pogotovo kada se radi o teritorijalnim autonomijama) za nacionalne manjine može također voditi dezintegraciji jer pogoduje izolaciji i secesionizmu i tako uza-

¹⁷ A o dalekosežnim destabilizirajućim posljedicama ovog "etničkog federalizma" up. Vujačić, I., "Potencijali federalizma za regulisanje konflikata", u: Vujačić, I., *Hronika odložene tranzicije – političke analize*, Stylos, Novi Sad, 2005, str. 67-76.

¹⁸ Kymlicka, W., navedeno djelo, str. 265. (podvlačenja moja)

jamnom otuđenju etničkih grupa, pa i ispražnjenosti ili nepostojanju zajedničkog identiteta i lojalnosti prema političkoj zajednici.

Za razliku od prve dvije grupe prava, koja možemo smatrati *integrativnim* jer pospješuju integraciju društva kao cjeline, s obzirom da omogućavaju manjinama da odlučuju u središnjim organima vlasti i da štite i unapređuju svoj grupni kulturni identitet, pa time potiču njihovu lojalnost zajednici kao cjelini, prava na samoupravu mogu odigrati *dezintegrativnu* ulogu, time što će poticati manjine da se osjećaju i da djeluju separatno kao odvojeni entiteti, postavljajući zahtjeve za širenjem polja svoje samouprave i tako se ispostavljajući kao "zajednica u zajednici". Prava na samoupravu mogu, ako su prekomjerna, ohrabrivati manjinske grupe da sebe promatraju kao izolirane entitete kojima je inherentno pravo da u potpunosti upravljaju same sobom, što može postati izvoršte zahtjeva da se sve veći broj funkcija šire države prenosi na nivo manjinskih zajednica, čime se one sve više postavljaju kao "države u državi", kao u sebe zatvoreni, samodovoljni identiteti, koji, kao takvi, mogu ugrožavati osnovne slobode u modernim društvima: slobodu kretanja ljudi, roba, kapitala i usluga. U krajnjoj liniji, te tendencije mogu dovesti i do secesije tih manjinskih grupa. Drugim riječima, ekspanzija te vrste manjinskih prava može dovesti u pitanje i minimum pravno-političkog identiteta zajedničke države. Kada se pravima na samoupravu uspostave zajednice sa svojim historijskim i kulturnim pravima, teritorijima i ovlaštenjima, što ih čini posebnim, ne samo kulturnim nego i političkim zajednicama, onda se one vide i samorazumijevaju kao osnovne i primarne zajednice, a šira zajednica kao izvedena i sekundarna. Politički mehanizmi odlučivanja tada mogu biti dovedeni do apsurdna, kada ovakve mini etničke zajednice dobivaju prava veta i tako mogu blokirati odlučivanje u široj zajednici, pa i ucjenjivati ju. Konačno, ovo može pogodovati separatizmu i secesiji. Stvar je naravno rasprave gdje se nalazi "obrtna točka" u kojoj manjinska prava prestaju predstavljati integrativni faktor i počinju igrati dezintegrativnu ulogu, vodeći slabljenju i razbijanju zajedničkog identiteta.

Liberalna institucionalizacija multikulturalizma i manjinsko pitanje

Multikulturalizam je nesumnjivo doprinio razmahivanju debate u političkoj teoriji u posljednjih 20 godina i ukazivanju na neka ograničenja liberalne teorije. Ali je ujedno multikulturalizam kao orijentacija prihvaćen u mnogim zemljama njegovim institucionaliziranjem i uvođenjem različitih multikulturnih mjera i javnih politika, poput različitih vrsta kulturnih, jezičnih i drugih prava nacionalnih manjina itd.

On je međutim nailazio i na snažne otpore, upravo zbog raznih vrsta strahova vezanih uz pitanje koliko različitosti može pretrpjeti jedno društvo i njegova politička infrastruktura, a da se ne dovede u pitanje društveno jedinstvo. Pitanje je, dakle, kako multikulturna društva mogu prerasti u multikulturne političke zajednice, a da se ne ugrozi njihov opstanak? Važno je

istaći da pored političkog priznanja različitosti treba istu važnost posvetiti i očuvanju i učvršćivanju jedinstva. U tom smislu postoje razlike u kategorijama manjinskih prava jer neke kategorije, kao što su etno-teritorijalni autonomni aranžmani, umjesto da doprinose društvenom jedinstvu mogu ga ugroziti. Multikulturalizam može biti dobrodošao njegovim ukazivanjem na ograničenja društvenih predrasuda i socijalna isključivanja, ali postoji i rizik da se multikulturalizam svede na "više-kulturalizam", neku vrstu uzajamno usporedo postojećih različitih kultura bez uzajamnog dodira i ikakvog društvenog cementa i zajedništva.

Koliko daleko jedno društvo može ići u politici priznanja prava manjina, odnosno koliki nivo političkog priznanja različitosti je ostvariv, a da se ne ugrozi opstanak društva i politička zajednica ne raspadne? Naime, politika priznanja manjinskih prava važan je faktor stabilnosti jednog društva, ali jednako tako, ako se dovede do svoje krajnosti, može voditi suprotnim posljedicama, destabilizaciji, pa i dezintegraciji.

Kako nacionalne zajednice u jednoj multietničkoj državi mogu u punoj mjeri biti integrirane i doprinose njenoj stabilnosti? To je suština problema tzv. "manjinskog pitanja". Odgovor se nalazi u polju koji uokviruju dva principa unutar dva institucionalno-politička rješenja: princip integracije, koji osigurava koncept ustavnog patriotizma, i princip autonomije, koji zadovoljava koncept multikulturalnosti.

Danas se može reći da su u općem procesu globalizacije i dovodenja u pitanje isključive nacionalne suverenosti položaj i zaštita pripadnika manjina izvučeni iz sfere isključive unutrašnje nadležnosti država i postali predmet međudržavnih sporazuma i međunarodnih pravnih i političkih obaveza država. Posebno tamo gdje postoje takvi integracijski procesi kao što su euroatlantske integracije i poslije iskustava s eksplozijom etnonacionalizma u Istočnoj Europi devedesetih, ono je prešlo u nadležnosti međunarodnih integracija i organizacija, kao što je slučaj s Europskom Unijom. Međutim i same tranzicijske zemlje su se uputile rješavanju tzv. manjinskog pitanja, i to iz više razloga: interes za ulazak u šire integracije ih tjera na to; uviđanje da je to u njihovu korist zbog same konsolidacije društva i države; ali i činjenica da su već uspostavljeni demokratski i kulturno-civilizacijski međunarodni standardi na tom području postali mjerilo demokracije i civiliziranosti. Možda je ovaj utilitaristički razlog *interesa i koristi* u tim društvima djelotvorniji što se tiče mobilizacije ljudi za novu manjinsku politiku nego normativno-vrijednosni argument o civilizacijskoj vrijednosti i značaju ljudskih i manjinskih prava, koji treba mobilizacijski djelovati na zemlju da se ozbiljno posveti manjinskim pitanjima i problemima.

Ali i pored općih standarda koji postoje u međunarodnom pravu i politici, ipak su položaj i zaštita nacionalnih manjina nešto što se rješava na specifične načine koji odgovaraju konkretnim uvjetima i prilikama svake države. Iako se može govoriti o međunarodnim standardima u području manjinskih prava, ne može se govoriti o bilo kakvom univerzalnom modelu koji bi karakterizirao, recimo, ni zemlje Zapadne demokracije: drugačije se to rješava u Velikoj Britaniji, Španjolskoj, Finskoj, Danskoj, Italiji ili Kanadi. U svakoj su zemlji izgrađeni specifični modeli koezistencije etničkih većina i manji-

na, uvjetovani historijskim nasljeđem, tradicijom i trenutnim međunarodnim okolnostima. Da bi se prilagodile potrebama očuvanja svih vrsta identiteta manjina i međunarodnih obaveza, države mogu prihvatiti politiku koja odgovara njihovim uvjetima (ekonomskim, historijskim, tradicijskim, kulturnim, teritorijalnim, političkim), pa su neke usvojile regionalnu autonomiju (Alandsko otočje, Baskija i Južni Tiro), druge se pak drže personalne i kulturne autonomije.

Od radikalnog multikulturalizma koji vodi dezintegraciji treba razlikovati liberalnu zaštitu manjinskih prava kao dopunu liberalnog univerzalizma i ustavnog patriotizma kroz postojanje određenih posebnih kulturnih prava manjina, ali takvog karaktera da ne dovode u pitanje temeljne pretpostavke liberalne građanske države i izvornu suverenost vlasti na teritoriju cijele države, teritorijalni integritet i efikasnost odlučivanja, zajednički identitet i efikasnost funkcioniranja države u cjelini. U tom smislu je umjeren pozicija "mekih multikulturalista", gdje kultura ima samo instrumentalnu vrijednost, bliska liberalnoj poziciji koja i sama shvaća da neutralne principe liberalne države, osnovne vrijednosti i institucionalna rješenja (npr. građansku reprezentaciju) treba sačuvati, ali i priznati identitetske zahtjeve etničkih manjina.

U tom slučaju se u multietničkim državama priznanje i očuvanje kulturnog identiteta manjina osigurava raznim ustavnim, pravnim i političkim instrumentima i mjerama koje se pojavljuju kao dopune liberalnim građanskim principima, jamčeći i osiguravajući etno-kulturna prava manjina. Ova dopuna, koju podržava liberalni multikulturalizam, kombinira liberalne i multikulturne principe integracije. S njom se izbjegavaju dvije krajnosti nacionalne države i multinacionalne (kon)federacije. Time se čuva liberalna, etnički i kulturno neutralna država, ali ona prikrivenu dominaciju većinske nacije i kulture ispravlja raznim vrstama multikulturnih politika i tako zaštitom nacionalnih, vjerskih, lingvističkih i drugih manjina.

Literatura

- Barry, B., *Kultura i jednakost – egalitarna kritika multikulturalizma*, Naklada Jeksenski i Turk, Zagreb, 2006.
- Cooper, A., Cooper, J. (ur.), *Enciklopedija društvenih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, tom 1.
- Divjak, S., *Problem identiteta: kulturno, etničko, nacionalno i individualno*, Službeni glasnik, Beograd, 2004.
- Glazer, N., *We Are All Multiculturalists Now*, Harvard University Press, Cambridge, 1997.
- Gray, J., *Enlightenment's wake. Politics and culture at the close of the modern age*, Routledge, London and New York, 1996.
- Kiš, J., *Neutralnost države*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1996.

- Kymlicka, W., "American Multiculturalism in the International Arena", *Dissent*, broj 45, Fall 1998.
- Kymlicka, W., *Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada*, Oxford University Press, Toronto, 1998.
- Kymlicka, W., *Multikulturalizam. Multikulturno građanstvo*, CID, Podgorica, Jesenski i Turk, Zagreb, 2004.
- Vujačić, I., *Politička teorija: studije – portreti – rasprave*, FPN i Čigoja štampa, Beograd, 2002.
- Vujačić, I., "Potencijali federalizma za regulisanje konflikata", u: Vujačić, I., *Hronika odložene tranzicije – političke analize*, Stylos, Novi Sad, 2005.
- Walzer, M., *Amerikanizam, šta je to*, CID, Podgorica, 2001.

Summary

Identity Politics, Multiculturalism and Minority Rights

Multicultural movement gained particular popularity among the political representatives who advocate and establish multicultural policies. Still, the question is: in what measure the public opinion is attached to multicultural policies, and in what measure the politicians work in that sense, in their aspiration for acquiring new votes of cultural groups? In the dominant part of the multicultural discussions, multiculturalism has been primarily treated as the variety of ethnic and national groups, thus usually causing multiculturalism to be reduced to ethno-cultural diversity. This paper considers multiculturalism in the narrower sense of political (ethnic) multiculturalism, instead of the broader understanding of so-called cultural multiculturalism, which also encompasses non-ethnic cultural groups. The main question here is how to respond to the explosion of cultural pluralism – morally, ethically and politically? Does this necessarily require the full redefinition of liberal values, institutions and procedures, which has been advocated by the communitarian and multicultural critique of liberalism?

Keywords: identity politics, multiculturalism, minority rights